

Улиганець В. Є.,
докторка філософії, директорка
Центру дослідження країн Африки
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
наукова співробітниця
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
ORCID: 0009-0003-7310-7757

ПРАВОВИЙ ПЛЮРАЛІЗМ В АНТРОПОЛОГІЇ ПРАВА: ДОСВІД ДЕРЖАВ АФРИКИ

LEGAL PLURALISM IN ANTHROPOLOGY OF LAW: AFRICAN STATES' EXPERIENCE

У статті досліджується концепція правового плюралізму як один із ключових аналітичних підходів у соціології та антропології права, що дозволяє осмислити соціальну зумовленість права та співіснування множинних нормативних порядків у межах одного соціального простору. Правовий плюралізм розглядається як альтернатива традиційному державоцентричному розумінню права, демонструючи обмеженість ідеології правового централізму та вказуючи на те, що право функціонує не лише через формальні державні інституції, а й через звичаєві, релігійні та інші недержавні нормативні системи.

Особливу увагу приділено становленню концепції правового плюралізму в контексті колоніальних і постколоніальних суспільств, насамперед держав Африканського континенту, де взаємодія між державним правом і недержавними нормативними порядками є стійкою соціальною реальністю. У статті простежується еволюція теоретичних підходів до правового плюралізму, зокрема розмежування між «слабким» і «глибоким» правовим плюралізмом, а також між нормативними й юрисдикційними інтерпретаціями цього явища, та аналізується їх значення для соціолого-правових досліджень.

Обґрунтовується теза про те, що розвиток концепції правового плюралізму сприяв визнанню багатоманітності культур і правових систем сучасності та поступовій відмові від жорстких європоцентричних уявлень, які тривалий час домінували в теорії права. Водночас показано, що правовий плюралізм залишається дискусійною категорією через відсутність узгодженого розуміння поняття «право» та критеріїв включення тих чи інших нормативних систем до сфери правового аналізу.

У висновку підкреслюється, що правовий плюралізм доцільно розглядати не лише як описову характеристику соціальної реальності, а як аналітичний інструмент для дослідження взаємодії, конкуренції та гібридизації нормативних порядків у конкретному соціальному контексті. Окрему увагу приділено ролі праворозуміння та правосвідомості у формуванні практик функціонування правового плюралізму, що зумовлює його актуальність для сучасних соціолого-правових досліджень.

Ключові слова: антропологія права, соціологія права, філософія права, правовий плюралізм, правосвідомість, праворозуміння, антрополого-правові дослідження в Африці, колізійне право, інтерперсональні колізії, методологія права.

The article explores the concept of legal pluralism as one of the key analytical concepts in sociology of law and legal anthropology with a view of understanding the social nature of law and the coexistence of multiple normative orders within a single social space. Challenging the traditional state-centered approach, legal pluralism highlights the limits of legal centralism and demonstrates that law operates not only through formal state institutions but also through customary, religious, and other non-state normative systems.

Special attention is paid to the development of the concept of legal pluralism in the context of colonial and post-colonial societies, particularly in Africa, where the interaction between state law and non-state normative orders constitutes a persistent social reality rather than an exception. The article traces the evolution of theoretical approaches to legal pluralism, including the distinction between “weak” and “deep” legal pluralism, as well as normative and jurisdictional perspectives, and emphasizes their implications for socio-legal analysis.

The article argues that the rise of legal pluralism contributed to the recognition of cultural and legal diversity in contemporary societies and to the gradual departure from rigid Eurocentric assumptions that long dominated legal theory. At the same time, it demonstrates that the concept of legal pluralism remains theoretically contested due to the absence of a shared understanding of what constitutes “law” and which normative systems should be included in legal analysis.

The study concludes that legal pluralism should be viewed not only as a descriptive notion but also as an analytical tool for better understanding of the interaction, competition, and hybridization of normative

orders in specific social contexts. Particular emphasis is placed on the importance of legal consciousness and legal understanding in shaping the practical operation of legal pluralism, which makes this concept especially relevant for contemporary socio-legal research.

Key words: *legal anthropology, sociology of law, philosophy of law, legal pluralism, legal consciousness, legal understanding, anthropological and legal research in Africa, conflicts of laws, interpersonal conflicts, legal methodology.*

У сучасній антропології права поняття правового плюралізму посідає особливе місце, оскільки дозволяє осмислити співіснування та взаємодію різних нормативних порядків у межах одного соціального простору. Водночас тривалий час право розглядалося переважно крізь призму державоцентричного підходу, в межах якого державне право вважалося єдиним легітимним джерелом правового регулювання. Саме емпіричні дослідження колоніальних і постколоніальних суспільств, насамперед у країнах Африки, поставили під сумнів таке бачення та продемонстрували складну багатшарову правову реальність, у якій державні, звичаєві, релігійні та інші нормативні системи не лише співіснують, а й постійно взаємодіють.

Формування концепції правового плюралізму стало відповіддю антропології права на цю реальність і водночас викликом класичному уявленню про право як монополію держави. Аналіз правового плюралізму в такому контексті дозволяє не лише описати множинність правових режимів, а й виявити соціальні механізми їх легітимізації, взаємодії та конкуренції. У цьому сенсі правовий плюралізм постає не як виняток із «нормального» правопорядку, а як соціальна реальність, що ставить під сумнів уявлення про унітарність і замкненість державної правової системи.

У науковій літературі концепція правового плюралізму сформувалася на перетині соціології та антропології права як альтернатива державоцентричному розумінню права. Значний внесок у її становлення зробили дослідження М. Гукер, М. Мосс, С. Мур, Л. Фаллерс, які аналізували співіснування державного, звичаєвого та релігійного права в колоніальних і постколоніальних африканських суспільствах. Подальшу теоретичну розробку правового плюралізму пов'язують із працями Дж. Гріффітс, який піддав критиці ідеологію правового централізму, а також із соціолого-правовими й історико-правовими дослідженнями К. фон Бенда-Бекмен, Л. Бентона, М. Гудейла, М. Козюбра, В. Костицького, С. Меррі, Р. Росса, Ф. Стерна, Б. Тернера, В. Фікеншера, М. Хукера та іншими, що зосередили увагу на юрисдикційних вимірах правового плюралізму.

Незважаючи на широке використання поняття правового плюралізму в соціології та антропології права, у науці відсутнє узгоджене розуміння його змісту та меж. Особливо проблематичним залишається питання співвідношення державних і недержавних

нормативних порядків та критеріїв їх визнання як «права». У постколоніальних суспільствах Африки ця проблема має практичне значення у зв'язку з реальною взаємодією звичаєвого, релігійного та державного права.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі концепції правового плюралізму в соціології та антропології права з метою з'ясування її змісту та меж для пояснення взаємодії державних і недержавних нормативних порядків, зокрема в постколоніальних суспільствах Африки.

На початку ХХІ століття термін «правовий плюралізм» почав викликати значний інтерес з боку юристів, соціологів та антропологів, хоча тривалий час цей феномен перебував на периферії наукових інтересів вчених [1, с. 67]. Зростання уваги до цієї концепції було зумовлене не лише розвитком міждисциплінарних досліджень, а й потребою осмислення правової реальності, що дедалі менше піддається поясненню в межах класичних державоцентричних моделей.

Питання правового плюралізму вперше було порушено на початку 1960-х років у низці праць антропологів, які досліджували право в постколоніальній Африці [2, с. 55]. Однією з перших згадок правового плюралізму вважається звернення антрополога Ллойда Фаллерса (*Lloyd Fallers*) до звичаєвого права в Уганді, у рік, коли ця держава здобула незалежність від Великої Британії [2, с. 55]. У статті «Звичаєве право в нових африканських державах» (*Customary Law in the New African States*), Л. Фаллерс зазначає, що правовий плюралізм є лише правовим аспектом загальної культурної фрагментації, характерної для нових африканських держав [3, с. 605].

Звернення антропологів права до поняття «правовий плюралізм» у 1970-х роках ознаменувало радикальний зсув у розумінні природи права та механізмів його функціонування в суспільстві [1, с. 67]. Показовим у цьому контексті є семінар «Нові напрямки в африканському сімейному праві», проведений 30 вересня – 4 жовтня 1974 року під егідою Центру африканських студій, ключовою темою якого стало визнання факту правового плюралізму в африканських суспільствах і наслідків цього явища для правової політики у сфері сімейних відносин [4, с. 27–28].

Водночас окремі антропологи права наголошують, що хоча термін «правовий плюралізм» уперше вжив Франц фон Бенда-Бекман (*Franz von Benda-Beckmann*) у 1970 році, однак

концепт правового плюралізму представив Джон Гріффітс (*John Griffiths*) у 1986 році, який при цьому посилався на теорію «напівавтономного соціального поля» Саллі Мур (*Sally Moore*), яка у своїй концепції не використовувала термін «право» щодо неформальних норм [5, с. 39].

У науковій літературі нерідко підкреслюється, що правовий плюралізм – це факт, тоді як правовий централізм – це міф, ідеал, ілюзія [6, с. 96]. Іноді розрізняють два види правового плюралізму: «слабкий» та «глибокий» [6, с. 96–99]. «Слабкий правовий плюралізм» має державоцентричний характер і стосується визнання та регулювання державою множинності правових порядків або систем [6, с. 96]. У межах цього підходу множинність трактується як внутрішній елемент унітарної державної системи; відповідно недержавні нормативні системи, які не отримали статусу «права», ігноруються навіть тоді, коли вони мають реальний нормативний ефект [6, с. 96]. Натомість «глибокий правовий плюралізм» розглядають як «сильну» форму, оскільки він виходить із того, що множинні нормативні порядки можуть співіснувати, навіть якщо вони не належать до єдиній державній системі і не походять від одного джерела влади [6, с. 98].

На думку Дж. Гріффітса, антропологи зосередили свою увагу на мікропроцесах правових дій і взаємодій, перетворивши універсальний факт правового плюралізму на центральний елемент пояснення того, як право «працює» в суспільстві [4, с. 12]. Такий аналітичний зсув означав відмову від абстрактного розуміння права на користь вивчення його повсякденного функціонування в конкретних соціальних контекстах, де право постає як процес, а не як завершена нормативна система. Таким чином, антропологія права формувалася в умовах, які забезпечили, що правовий плюралізм і взаємодія правових порядків залишатимуться одним із ключових дослідницьких питань; саме акцент на правовому плюралізмі вчений вважає визначальною рисою антропологічної традиції [4, с. 14–15].

У процесі осмислення категорії «правового плюралізму» в антропології права він набула різних значень [1, с. 67], а його зміст змінювався залежно від того, чи йшлося про дослідження колоніальних, чи постколоніальних суспільствах [1, с. 67]. Варто зауважити, що професор Вольганг Фікентшер (*Wolfgang Fikentscher*) зазначає, що в антропології спроби сформулювати робоче визначення права неминуче призвели до постановки іншого питання – про правовий плюралізм, довкола якого виникло багато теорій і дискусій [7, с. 70]. З іншого боку, сам правовий плюралізм, як відзначають деякі дослідники, викликав велику дискусію щодо значення та змісту концепції права в таких сферах науки, як антропологія, соціологія та теорія права [7, с. 70]. У межах цієї дискусії виявилось, що термін «правовий плюралізм» та коло ідей,

які він охоплює, можуть відображати різні перспективи: від визнання існування кількох правових порядків у межах однієї держави до ширшого, відкритого розуміння права як такого, що не залежить від державного визнання [7, с. 70].

В теоретичному плані концепція правового плюралізму поставила під сумнів глибоко вкорінене для юридичної науки уявлення про те, що державне право має пріоритет щодо всіх правових порядків, тобто перспективу, яку позначають як «ідеологію правового централізму» [8, с. 4]. Це, своєю чергою, сприяло визнанню багатоманітності культур і правових систем сучасності та поступовій відмові від жорсткого євроцентризму, який тривалий час домінував у теорії права [9, с. 189]. Водночас у дискусіях про правовий плюралізм і досі залишається невирішеним питанням про конкретний зміст цього поняття, оскільки різні автори пропонують різні концепції. Серед поширених підходів фігурують визначення правового плюралізму як «двох чи більше правових систем», «напівавтономних соціальних полів», множинності «систем норм» або «різних соціальних нормативних систем» [8, с. 4]. Деякі автори пропонують розуміти правовий плюралізм як сукупність усіх джерел права і норм поведінки на певній території або в конкретному соціальному контексті – від державних приписів до звичаїв, звичок, релігійних настанов і правил етикету [8, с. 4]. Відповідно, досліджувати «нормативний» правовий плюралізм означає аналізувати потенційно всі норми різного походження, дотримання яких люди відчують як примусове, незалежно від того, чи підкріплені вони інституційно або санкційно [8, с. 4].

Американські вчені Лорен Бентон (*Lauren Benton*) та Річард Росс (*Richard J. Ross*), аналізуючи феномен правового плюралізму в імперіях, критикують зазначений підхід, оскільки він не достатньо враховує правові стратегії юридично складних суб'єктів імперії у розв'язанні спорів, а також за брак історичності [8, с. 4–5]. На їхню думку, зосередження виключно на нормах приховує реальні механізми функціонування права в «імперських юрисдикціях», де вирішальне значення мають не самі норми, а конкуренція та перетин юрисдикцій. Натомість вони пропонують концепцію «юрисдикційного правового плюралізму», яка зосереджується не на нормах, а на юрисдикційних колізіях [8, с. 5].

У подібному аналітичному підході професор Філіп Стерн (*Philip J. Stern*), досліджуючи поняття та історію правового плюралізму, звертає увагу на роль корпорацій (акціонерних компаній, корпоративних колоній та інкорпорованих муніципалітетів), як чинників правового плюралізму, що призвів до «юрисдикційної напруги» як між корпораціями та державою, так і між самими корпораціями; у цьому зв'язку він навіть говорить про корпоративний суверенітет [10, с. 22].

У цьому контекст правовий плюралізм постає не лише як співіснування правових систем, а як динамічний процес розподілу та перерозподілу владних повноважень. Показовим прикладом потужної корпорації з власною правовою системою, здатною конкурувати навіть з деякими державами, є відома Голландська Ост-Індійська компанія (*Dutch East India Company*) [10, с. 26], яка, на думку Ф. Стерна, нагадувала державу, оскільки могла укладати договори і союзи, а також вести війни [10, с. 26].

Для багатьох держав Африки правовий плюралізм нерозривно пов'язаний із колоніальною спадщиною. Як стверджують вчені Кеєбет фон Бенда-Бекманн (*Keebet Von Benda-Beckmann*) та Бертрам Тернер (*Bertram Turner*), коректне розуміння правового плюралізму в Африці можливе лише з урахуванням його глибокої вкоріненості в колоніалізмі [1, с. 67].

Колоніалізм зумовив взаємодію між правом колоніальних держав, з одного боку, та місцевим традиційним правом – з іншого боку, що, у свою чергу, зумовило низку практичних питань, пов'язаних із колізіями між різними системами права. Крім того, на тій самій території колоніальне правління могло переходити від однієї держави до іншої, внаслідок чого відбувалася також взаємодія кількох систем права. Водночас важливо згадати і про кондомініуми, тобто моделі колоніалізму при якій дві держави виступали метрополіями щодо однієї території і, відповідно, «імпортували» свої правові системи на цю територію.

Професор соціальної та культурної антропології Марк Гудейл (*Mark Goodale*) у цьому контексті зауважив, що «колоніальна антропологія права» сприяла дестабілізації та потенційному посиленню концепції правового плюралізму, підкреслюючи можливість динамічного співіснування множинних правових систем у тому самому соціально-політичному просторі, попри офіційну ортодоксію, згідно з якою право є привілейованою сферою держави [11, с. 57].

Показовим проявом такого підходу була й колоніальна політика Великої Британії щодо африканського права, яку виразив Лорд Райт (*Lord Wright*) у справі *Oke Lanipekun Laoye and ors. v. Amoa Ojetunde*. Він заявив, що політика Британського Уряду полягає у використанні для цілей управління «тубільного права» та звичаїв, тією мірою, наскільки це можливо, і доки вони не були змінені або скасовані законами чи розпорядженнями; натомість суди, створені Британським урядом, зобов'язані застосовувати це право та звичаї остільки, оскільки вони не є «варварськими», як частину права держави [12, с. 129–130]. Такий підхід фактично закріпив ієрархічний правовий плюралізм, у межах якого місцеві правові системи визнавалися лише в тих межах, в яких вони не підірвали авторитету насадженого права колонізаторів.

У французькій школі антропології права батьком-засновником юридичної етнології вважають Марселя Мосса (*Marcel Mauss*), який в своїх працях багато писав про взаємодію між різними формами права, що ґрунтуються або на звичаях, або на договірних зобов'язаннях [13, с. 143]. Він розвивав «плюралістичний» підхід до правових систем у своїй фундаментальній праці «Дар» (*The Gift*), а також в неопублікованому манускрипті «Нація» (*The Nation*), де запропонував історичну перспективу обміну між різними системами права (римським правом, звичаєвим правом, загальним правом тощо) [13, с. 143]. У його концепції множинність права постає не як проблема чи відхилення, а як природний наслідок соціальних відносин обміну, взаємних зобов'язань і символічних структур. Подальша наукова та викладацька діяльність професора М. Мосса суттєво вплинула на покоління французьких етнологів, які досліджували взаємодію та обмін між французькою адміністрацією й правовими системами французьких колоній [13, с. 143].

Професор Майкл Беррі Хукер (*Michael Barry Hooker*) у книзі «Правовий плюралізм: вступ до колоніальних і неокolonіальних законів» (*Legal Pluralism: An Introduction to Colonial and Neo-colonial Laws*) визначає «правовий плюралізм» як ситуацію, в якій взаємодіють два чи більше «прав» [12, с. 6]. На його думку, така взаємодія найчастіше є предметом дослідження в контексті колоніального права або програм модернізації права в держав, що розвиваються [12, с. 6]. Водночас вчений пов'язував появу цієї проблематики з експансією систем цивільного права та загального права європейських держав, починаючи із XVII століття, унаслідок чого «західне право» вступило в контакт із різноманітними етичними та релігійними системами, а також різними варіаціями неписаного права [12, с. 1]. Відповідно він виокремлює підкатегорії «тубільного», «релігійного», «звичаєвого» та «персонального» права, значення яких змінюється залежно від місця й часу, але загалом описує відносини між місцевим правом та «імпортованим» правом [12, с. 2]. Таким чином, правовий плюралізм у його розумінні є наслідком історичного нашарування «імпортованого» та місцевого права, що співіснують у межах одного соціального простору.

Деякі автори відрізняють поняття «правовий плюралізм» від поняття «правова різноманітність» (*legal plurality*). Якщо правовий плюралізм для них це ситуація, коли особа може обирати між більш ніж двома співіснуючими системами норм, топравова різноманітність розуміється як співіснування принаймні кількох підсистем права в межах однієї держави (наприклад, коли комерційне право застосовується до підприємців, а цивільне – до громадян) [1, с. 88–89]. Таке розрізнення дозволяє точніше окреслити межі

правового плюралізму як соціально, так і антропологічного значущого явища, відмежувавши його від суто внутрішньосистемної диференціації державного права.

На думку Кеєбет фон Бенда-Бекманн та Бертрама Тернера, правовий плюралізм в антропологічному сенсі є аналітичною концепцією для опису ситуації, у яких люди у взаємодії одне з одним можуть використати кілька правових систем незалежно від того, що передбачає державна правова система [1, с. 93]. Зазначене розуміння «правового плюралізму» в антропології права враховує, що люди в соціальній і економічній взаємодії застосовують звичаєве, релігійне чи інше неофіційне «нове» право, часто поєднане з елементами державного права, навіть якщо держава прямо заперечує чинність таких норм [1, с. 93]. У цьому сенсі правовий плюралізм постає не як суто структурна характеристика, а як практична реальність вибору, маневрування та поєднання різних нормативних порядків у повсякденному житті.

Водночас правовий плюралізм – це одночасно одне з ключових понять і проблем в антропології права, оскільки в науці права немає єдиного його визначення. Іноді говорять про кореляцію між соціологічним та правовим плюралізмом [14, с. 51]. Один із найпростіших підходів у антропології пов'язує правовий плюралізм із це «характеристикою» або сукупністю «соціальних характеристик» кількох соціальних та/або культурних груп, які співіснують в одному організованому суспільстві [14, с. 51]. Однак подібне трактування залишається обмеженим, оскільки фіксує множинність радше на рівні соціальної структури, аніж на рівні реальних нормативних практик.

Саме подолання цієї обмеженості стало можливим завдяки теорії «напіваавтономного соціального поля» (*“semi-autonomous social field”*) Саллі Мур, прихильники якої розглядають правовий плюралізм як розмаїття форм права, представлених у конкретному соціальному полі [14, с. 51] та здатних самостійно продукувати норми і механізми їх забезпечення. Такий підхід дозволяє аналізувати право як процес, укорінений у соціальних практиках, а не як замкнену систему формальних приписів.

Антропологиня права Саллі Мур, яка досліджувала етнічну групу чагга (*Chagga*), у районі Кіліманджаро (Танзанія), звернула увагу на довготривалі зміни, пов'язані з глобалізацією, та їхній вплив на правове життя цієї спільноти в умовах правового плюралізму [15, с. 64]. На її думку, глобалізація не є простим унітарним явищем: вона може розгортатися різними шляхами та мати множинні наслідки, що вимагає постійного врахування локальної специфіки [15, с. 65]. Не існує єдиної, всеосяжної, унітарної соціальної системи чи системи права, яку можна було б виявити навіть у такому обмеженому просторі, як Кіліманджаро; натомість там співіснує

множинність правових норм і соціальних устроїв, що домінують у різні періоди та в різних локальних контекстах, впливають на різних людей і залишають за собою значний «залишок» смислів та практик [15, с. 65]. Таким чином, правовий плюралізм у глобальному вимірі набуває особливої складності саме через свою вкоріненість у конкретних локальних історіях [15, с. 65], де глобальні нормативні впливи перетинаються з місцевими правовими уявленнями та практиками.

Як зазначає антропологиня Саллі Енгель Меррі (*Sally Engle Merry*), антропологічна концепція правового плюралізму наголошує на розмаїтості права та розмитості меж між правом і соціальним життям [16, с. 169]. Вона зосереджується на питаннях, де саме «знайти» право та як воно функціонує [16, с. 169]. У цьому сенсі концепція надає орієнтири для осмислення права в його множинних формах, а також привертає увагу до альтернативних способів розуміння та практикування права менш впливовими членами суспільства [16, с. 169]. Ядром антропологічної концепції правового плюралізму є аналіз практики, процесу та права: дослідження того, як функціонує кожен правовий або квазіправовий режим, як режими взаємодіють і взаємно трансформують один одного, а також яку відносну владу здійснює кожен з них [16, с. 169].

Арофесорка Саллі Меррі, пише, що правовий плюралізм дозволяє сформулювати чотири ключові спостереження щодо права:

1) право присутнє не лише у формальних державних інституціях, а й у повсякденному житті – воно формує ідентичності, простори належності, відносини власності та механізми соціального визнання; воно діє через множинні правові майданчики, державні і недержавні, включно з міжнародними судами, договірними режимами та глобальними інституціями;

2) множинні прояви права є фрагментованими, часто суперечливими та історично нашарованими; вони формуються з локальних практик і культурних уявлень, можуть бути чутливішими до конкретних ситуацій, ніж державне право, але водночас, більш репресивними щодо вразливих груп;

3) правові системи перебувають у постійній взаємодії та взаємній трансформації; право на практиці виникає в процесі таких перетинів між правовими порядками (інтерлегальність), що відображає баланс влади між ними та відкриває можливості для індивідуального вибору між правовими режимами;

4) межа між правом і «неправовими» регуляторами практиками є умовною: формальні й неформальні норми взаємно впливають одна на одну, а сама можливість звернення до права має регулятивний ефект навіть поза судовими процедурами [16, с. 170].

У державах Африки правовий плюралізм проявляється в паралельному існуванні

та взаємодії, зокрема, таких систем права як: 1) систем права, запозичених від різних держав (інколи кількох в межах однієї держави; наприклад, у Південно-Африканській Республіці (далі – ПАР) співіснують система романо-голландського права та загального права (*common law*)); 2) релігійне право, зокрема ісламського права (шаріату); 3) традиційне африканське право, ядром якого є звичаєве право.

Варто зауважити, що в деяких державах, зокрема в ПАР, розрізняють «офіційне» звичаєве право та «живе» (*living*) звичаєве право [6, с. 67]. Офіційне звичаєве право – це ті норми, що отримали закріплення в законодавстві або судовій практиці держави; тоді як «живе» звичаєве право – це звичаї та практика місцевих спільнот [6, с. 67–69].

Унаслідок такої взаємодії різних правових систем одна й та сама особа може одночасно перебувати під «юрисдикцією» кількох правових систем. Наприклад, громадянин півної африканської держави може підпадати під дію державного права, ісламського права та звичаєвого права своєї. Особливо виразно це проявляється при укладанні шлюбів, коли додатково можуть виникати колізії між правовими системами чоловіка і жінки. У практичному вимірі розвиток концепції правового плюралізму вплинув і на міжнародне приватне право. В науці міжнародного приватного права у цьому контексті використовуються поняття «інтерперсонального права» (міжперсонального права) та «міжперсональних колізій» [17, с. 132–133], коли йдеться про суперечності між нормами, що застосовуються до різних категорій осіб за етнічною, релігійною чи кастовою ознакою в межах однієї держави.

Прикладом інтерперсональної колізійної норми є пункт 8 частини 1 Закону Зімбabwe «Звичаєве право та місцеві суди», який передбачає: «У будь-якій справі, в якій підлягає застосуванню звичаєве право і сторони пов'язані з різними системами звичаєвого права, суд застосовує те звичаєве право, щодо якого сторони домовилися як про регулятор їхніх зобов'язань, а за відсутності такої домовленості – те звичаєве право, з яким справа та сторони мають найбільш тісний зв'язок; якщо ж і це неможливо встановити, суд застосовує будь-яку систему звичаєвого права, яку він вважає справедливою та доцільною для вирішення справи» [18].

Деякі автори виділяють два види правового плюралізму: 1) плюралізм, який толерується державою, та 2) плюралізм, що перебуває поза державним контролем [14, с. 56]. З цього погляду правовий плюралізм постає як «опонент» чи «ворог» державної тенденції до унітарності, а держава може намагатися обмежити плюралізм задля формування єдиної правової системи [14, с. 56]. Попри це в африканських суспільствах правовий плюралізм залишається

значним викликом для державного права, на який не завжди існує однозначна відповідь.

Як стверджує Крістіан Р. Бурсет (*Christian R. Burset*) поняття «правовий плюралізм» є «слизьким», оскільки може описувати майже будь-яку ситуацію, в якій право відрізняється залежно від місця або від соціальної групи, і тому водночас є усюдисущим, і банальним [19, с. 7]. Ситуація ускладнюється тим, що дослідники, використовуючи цей термін, мають на увазі різні феномени: з одного боку, внутрішні варіації в межах державного права, з іншого – взаємодію між державними та недержавними джерелами влади [19, с. 7]. Власне професор К. Бурсет пропонує концепцію «стратегічного» правового плюралізму, тобто політики цілеспрямованого застосування різних правових систем до різних груп населення [19, с. 7]. У книзі «Імперія законів: правовий плюралізм у британській колоніальній політиці» (*An Empire of Laws: Legal Pluralism in British Colonial Policy*) він аналізує британську колоніальну політику, спрямовану на використання правового плюралізму як інструменту управління. Слідуючи підходам К. Р. Бурсета, можна зробити висновок, що правовий плюралізм є одночасно описовим терміном, політичним інструментом та може мати й інші прояви, що зумовлює його концептуальну нестабільність.

Іншу, більш радикальну перспективу пропонує професор Еммануель Мелісаріс (*Emmanuel Melissaris*), який розглядає правовий плюралізм не як ще одну правову теорію, а як «радикалізацію» самого способу мислення про право, яка має пронизувати та інформувати все правове мислення [20, с. 26]. Це означає зміщення фокусу зі строго визначеної та «герметичної» правової системи до множинних проявів нормативних зобов'язань, які поділяються людьми [20, с. 26]. Також це означає надання учасникам правового дискурсу голосу, щоб вони могли виразитися без спотворюючого втручання «віддаленого спостерігача» [20, с. 26]. У цьому сенсі правовий плюралізм перетворюється з інструменту опису на принцип дослідження права.

Історію зв'язків між антропологією права і правовим плюралізмом умовно можна поділити на три періоди: 1) ранні дослідження, які аналізували «традиційне право» в контексті питання, як суспільства підтримують соціальний порядок без «західного права»; 2) період «класичного правового плюралізму», коли фокус змістився на співіснування та перетини між європейським правом і звичаєвим правом у колоніальному контексті; 3) період «нового правового плюралізму», коли антропологи досліджують різноманітні нормативні порядки в державах, що виникли наприкінці 70-х років ХХ століття [21, с. 13].

За результатами досліджень етнічної групи сілте (*Siltie*) в Ефіопії Кайредін Тезера (*Kairedin*

Tezera) дійшов висновку, що формальна правова система, інститути ісламського права та звичаєві норми взаємодіють так, що в багатьох випадках взаємодоповнюють і підтримують один одного [22, с. 279]. Дослідження також засвідчило, що державне, звичаєве та релігійне право не лише взаємодіють, а й запозичують елементи одне одного, формуючи гібридні правові практики [22, с. 279]. Таким чином, судді державних судів застосовують локальні уявлення про справедливість під час розгляду шлюбних спорів, тоді як судді звичаєвих судів у сімейних справах апелюють до принципу гендерної рівності, що суперечить домінантним патріархальним відносинам у сілте [22, с. 279]. У підсумку автор дійшов висновку, що взаємодія правових традицій характеризується не лише співпрацею, а й конкуренцією, а поширення гібридних правових практик у сучасному світі ставить під сумнів класичне розуміння правового плюралізму як простого співіснування кількох правових систем у межах одного соціального простору [22, с. 279].

Водночас, говорячи про правовий плюралізм, слід зазначити, що сучасні концепції цього явища не завжди враховують такий важливий аспект, як праворозуміння [23, с. 74–75]. Співіснування та взаємодія між різними правовими системами передбачає взаємодію різних типів праворозуміння, яке, як зазначає український соціолог права, професор Василь Костицький, тісно пов'язане з правосвідомістю [23, с. 74–75]. На його думку, праворозуміння – це емоційно-інтелектуальна діяльність, спрямована на системне пізнання і сприйняття сутності та змісту права, його оцінки і вироблення ставлення до права як до цілісного соціального явища [23, с. 74–75]. Кожна африканська правова культура також має

власний тип праворозуміння, без урахування якого неможливо належно зрозуміти особливості цієї культури, а також проблематику правового плюралізму. Таким чином, правовий плюралізм та праворозуміння пов'язані зі свідомістю людини (індивідуальною та колективною). Аналогічну позицію займає французький професор Жан Карбоньє, який вважає, що одним із проявів плюралізму (явищ в яких він може проявлятися) є те, що вкорінене в індивідуальній свідомості, тобто, коли особа відчуває свою приналежність до двох правопорядків [24, с. 119–120].

Отже, можна сформулювати такі висновки щодо правового плюралізму в контексті антропології права. По-перше, поява концепції правового плюралізму пов'язана з проблематикою постколоніального права. По-друге, попри загальне визнання факту правового плюралізму в постколоніальних суспільствах Африки, в антропології права відсутня єдина теорія цього явища, що зумовлено, зокрема, відсутністю узгодженого розуміння поняття «право» в антропології, а також різноманітністю правових феноменів, які охоплює зміст такого складного явища, як правовий плюралізм. По-третє, у протиставленні правового централізму (який локалізує центр правового життя в державі) та правового плюралізму (який постулює множинність центрів правового життя) антропологія права послідовно схиляється на користь останнього. По-четверте, правовий плюралізм розглядається як живе й динамічне явище, що існує не лише в просторі, а й у часі – в конкретному історичному і соціально-політичному контексті. По-п'яте, дослідження феномена правового плюралізму, зокрема в антропології права, вимагає врахування праворозуміння як категорії, що визначає особливості різних правових систем і культур.

Список використаних джерел:

1. Von Benda-Beckmann K., Turner B. Anthropological Roots of Global Legal Pluralism // *The Oxford Handbook of Global Legal Pluralism* / ed. by P. S. Berman. Oxford : Oxford University Press, 2020. P. 67–141.
2. Tamanaha B. Z. *Legal Pluralism Explained: History, Theory, Consequences*. Oxford : Oxford University Press, 2021. 217 p.
3. Fallers L. Customary Law in the New African States. *Law and Contemporary Problems*. 1962. Vol. 27, No. 4, P. 605–616.
4. Griffiths J. Recept anthropology of law in the Netherlands and its historical background // *Anthropology of Law in the Netherlands: Essays on Legal Pluralism* / ed. by von Benda-Beckmann K., Strijbosch F. Dordrecht, Cinnamison : Foris Publications, 1986. P. 11–66.
5. Pirie F. *The Anthropology of Law*. Oxford: Oxford University Press, 2013. 268 p.
6. African Customary Law in South Africa: Post-Apartheid and Living Law Perspectives / ed. by T. Nhlapo, C. Himonga. Cape Town : Oxford University Press Southern Africa, 2015. 481 p.
7. Fikentscher W. *Law and Anthropology: Outlines, Issues, and Suggestions*. München : Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 2009. 512 p.
8. Benton L., Ross R. J. Empires and Legal Pluralism: Jurisdiction, Sovereignty, and Political Imagination in the Early Modern World // *Legal Pluralism and Empires, 1500–1850* / ed. by L. Benton, R. J. Ross. New York, London : New York University Press, 2013. P. 1–17.
9. Козюбра М. І. Праворозуміння: плюралізм підходів та можливості їх поєднання // *Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна : збірник наукових статей до 75-річного ювілею доктора*

юридичних наук Козюбри Миколи Івановича / упоряд. В. Ткаченко ; голов. ред. А. Мелешевич. Київ : Дух і Літера, 2013. С. 187–211.

10. Stern P. J. “Bundles of Hyphens”: Corporations as Legal Communities in the Early Modern British Empire // *Legal Pluralism and Empires, 1500-1850* / ed. by L. Benton, R. J. Ross. New York, London : New York University Press, 2013. P. 21–47.

11. Goodale M. *Anthropology and Law: A Critical Introduction*. New York : New York University Press, 2017. 290 p.

12. Hooker M.B. *Legal Pluralism: An Introduction to Colonial and Neo-colonial Laws*. Oxford : Clarendon Press, 1975. 601 p.

13. Mallard G. The Eclipse of Global Legal Pluralism in Ethnology: A French Trajectory // *The Oxford Handbook of Global Legal Pluralism* / ed. by P. S. Berman. Oxford : Oxford University Press, 2020. P. 143–168.

14. Rouland N. *Legal Anthropology* / transl. from French by P. G. Planel. London : The Athlone Press, 1994. 352 p.

15. Moore S. F. Local People and Global Goings-On: An African Story // *The Oxford Handbook of Global Legal Pluralism* / ed. by P. S. Berman. Oxford : Oxford University Press, 2020. P. 41–65.

16. Merry S. E. An Anthropological Perspective on Legal Pluralism // *The Oxford Handbook of Global Legal Pluralism* / ed. by P. S. Berman. Oxford : Oxford University Press, 2020. P. 169–185.

17. Lukito R. *Legal Pluralism in Indonesia: Bridging the Unbridgeable*. London : Routledge, 2013. 271 p.

18. Zimbabwe Customary Law and Local Courts Act. Chapter 7:05. 31 December 2016. URL: <https://zimlil.org/akn/zw/act/1990/2/eng@2016-12-31> (дата звернення: 02.12.2025)

19. Burset C. R. *An Empire of Laws: Legal Pluralism in British Colonial Policy*. Yale University Press, 2023. 272 p.

20. Melissaries E. *Ubiquitous Law: Legal Theory and the Space for Legal Pluralism*. Aldershot : Ashgate, 2009. 107 p.

21. Epple S. Introduction // *Legal Pluralism in Ethiopia: Actors, Challenges and Solutions (Culture and Social Practice)* / ed. by S. Epple, G. Assefa. Bielefeld : Transcript, 2020. P. 11–40.

22. Tezera K. Legal pluralism and emerging legal hybridity // *Legal Pluralism in Ethiopia: Actors, Challenges and Solutions (Culture and Social Practice)* / ed. by S. Epple, G. Assefa. Bielefeld : Transcript, 2020. P. 263–281.

23. Костицький В. Вибрані проблеми теорії права: підручник / Василь Костицький, Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 522 с.

24. Carbonnier J. *Sociologia Juridica*. Madrid : Tecnos, 1982. 249 p.

Дата першого надходження статті до видання: 19.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025